

(1) Az elmúlt negyven esztendőben tételszerű szólam, szólamszerű tétel volt részint az, van a magyar irodalomnak ún. fővonala, részint pedig az, hogy ez a fővonal a romantika után Petőfi–Ady–József Attila egymást egyeneságon folytató költészetében testesült meg. Az állítás első felére azt kell felelnünk, vannak minden jelentős múlttal és természettel rendelkező irodalomnak olyan korszakai, amelyekben a változás csakugyan egy határozott irányzat egysége jegyében megy végbe, s vannak olyanok, amelyekben több egymással vagy párhuzamosban, vagy egymástól eltérően vagy éppen egymással szemben állóban valósul meg. Többnyire, persze, még a harmadik esetben is lát a történész olyan hasonlóságokat, rokonságokat, melyeket az illető korszak alkotói nem érzékeltek, sőt, tagadtak is.

A második esetre Babits hívta föl az *Írók a két háború között* című tanulmányában a figyelmet. Azt mondta, Ady törte át, törte meg nemcsak a népies–nemzeti epigonok, de a tőlük elszakadt, s korábbi nyugati irányok felé tájékozódók elfogadottságát, uralmát is. Ugyanakkor mind magát, mind legjava társait és utódait élesen elhatárolta Adytól, s úgy vélte – egyébként nemcsak ő, hanem Illyés is –, hogy amivel Ady áttört, az vele be is fejeződött. Mint Illyés mondta, tévedett Ady, amikor azt jósolta, ifjú szívekben él majd, ha ezt az író utódokra poétikailag a költészetfelfogás tekintetében is értette.

A harmadik esetre pedig itt van, még mindig itt van előttünk a példa, a népies–urbánus ellentétben. Ugyan ki nem érzi nem egy fejezet, de akár egyetlen lapnyi Márai- és Németh László-, Kosztolányi- és Móricz-szöveg elolvasása után is az irányzati különbséget. Ami, persze, nem zárja ki, hangsúlyozzuk újra, hogy a történész ne érzékelje különbségeikben is egykorúságukat is.

(2) Ami azonban ezúttal fontos a számunkra, az a mondott három költőnek, Petőfinek, Adynak, József Attilának állítólagos összetartozása, egymásból s egymásra épülése. Sokféleképpen lehet ezt a kérdést, ezt az állítást bizonyítóan vagy cáfolóan megközelíteni. Közülük három látszik ez esetben tanácsosnak: eszmevilági és életérzési, nyelvhasználati és közlésmódi, végül poétikai és stílusbeli szempontokkal, tényekkel, érvekkel dolgozni.

Petőfi roppant gyors eszmei alakulása nyilván nemcsak zsenialitásából következett, hanem korának, évtizedének Európa-szerte s hazájában is egymásra torló, egymásból fejlődő, egymást kiszorító eszme-, eszmény- és célvilágából is. A Szent-szövetség, a Bourbon-restauráció és Lajos Fülöp meg a német Bund állóvize látszatának felszíne alatt radikális eszmék értek, kivált a kontinensen, s a negyvenes évtized második harmadában feszítették a talajt, majd a harmadikban lávaszerűen törtek elő. Párizs volt a kitörés indítója, de a fiatal Németország s az észak-olasz mozgalmak nem kevesebb hévvel és nem kevesebb eszmével mozdultak. Míg Petőfi hazai kortársainak többsége nemzeti szabadságot és állami önállóságot, jogi, birtoklási, politikai s érvényesülési egyenlőséget óhajtott, Petőfi mindezek mellett, mindezekkel egyenrangúan, sőt, mindeneke előtt szociális igaz-

ságot is a jakobinus republikánusokkal rokon, velük hasonlatos módon. Hogy törekvése egy korakommunistikus, buonarottista hatással és szemlélettel volt-e ösztönözve és áthatva, mint Lukácsy Sándor gondolja, ezúttal, mellékes.

Adyt szintén egy forróföldű, válságát előbb háborúban, majd forradalmakban megtestesítő korszak érleli a jelentéktelen kezdettől gyorsan erős érzelmi és indulati, akarati és eszmei telítettségű magatartásúvá. Ez az eszmeiség, bár szintén mutat jakobinus és kommunisztikus vonásokat is, alapjában mégis inkább erős szociális töltésű, polgári antifeudális, antiklerikális, radikálliberális jellegű. Ezt is áthatja azonban a tüzes nemzeti-függetlenségi elem, mégpedig a magát első helyen magyarnak valló, a kálvinista hagyományhoz s a kisnemesien-parasztian népies hajdú-kuruc (és kevésbé a Rákóczi) mítoszhoz kötve, amely, ellenfeleivel szemben, helyenként már-már fajiságba is átszap, de ugyanakkor internacionális vonásokat is mutat, kivált a Dunáját illetően.

József Attilát, akit nemzeti s társadalmi tekintetben szintén válságos évek indítanak útjára, a háborúvégi s a trianoni esztendőök második, mondhatnánk, már egészen érett, saját szakaszában marxistán szocialisztikus, kommunisztikus eszmevilág hat át, erős filozofikus érdeklődéssel s még erősebb s egyre hevesebb, jórészt freudiánus pszichologikus tájékozódással vegyítve. Hogy aztán utolsó szakaszában ne a szocialisztikus, főleg ne a kommunisztikus, hanem a pszichologikus elem emelkedjék uralkodóvá nála. Sőt, az előbbieket itteni és ekkori kelet-európai fajtáját el is veti, s egzisztencialisztikus vonások jelennek meg nála. Egészen másfajta internacionális szellem hatja át, mint Adyt; annak kisnemesi, kálvinista, antihabsburgiánus kuruckodása teljesen idegen, ismeretlen, értelmetlen számára. Az ő néptestvérisége a népek egységéért szól s az egység gátlói ellen perel.

(3) Ha a szorosabban vett filozófiai, ontológiai, metafizikai kérdésekkel szembe-
besítjük a három költőt, Petőfi számára a metafizika teljesen idegen. *Isten* számára többnyire szófordulati beszédelem, vallási tartalom nélkül. Ezt a kérdést, sajnálatosan, senki sem vizsgálta meg nála igazán. De a tüzetes vizsgálódás is aligha jutna többre, mint talán valami természetvallási teizmusra. (Szlovák származású s jórészt szlovák nyelvű anyjára emlékezve vallási motívum – imádság, ének, ünnep, liturgia – alig, szinte semmi sem kerül nála elő. S lutheránusból kálvinistába, „magyar vallásba” váltásának sincs különösebb gondolati, hitbéli megokolása.)

Ady egy mélyre ivódott kálvinista, biblikus-gyülekezetes-vidéki hagyományból indult, amely nála nem csupán ún. „magyar vallás”, nem is csak antihabsburgiánus vagy antiklerikális magatartás. Van metafizikai eleme is, s még több érzelmi tartalma, bensőséges megnyugvásvágya, kiengesztelni való bűntudata, odaforduló segítségóhaja, főleg pedig emelő, megmagasztosuló ünnepi légátusi, parochiális pátosza, retorikája. Azaz bizonyos vallási színezetű etikai és liturgikus-rituális eleme. Egyesek ama költeményeit, amelyeket egy lefordíthatatlan hazai terminussal „istenes” verseknek szokás nevezni, mély vallásossággal telítettnek vélik, mások viszont inkább csak pózos, önmutogató alkalmiságnak tekintik. A Magyar Csillag Illyése például kevésbé hisz vallásos versei hitelében.

József Attila korai korszakában teljesen elmosódott karakterű kereszténységet, bizonytalan körvonalú szociálszентimentális vallásosságot hoz magával. Némileg talán leginkább Juhász Gyula pietásos magatartásához áll közel. A középső, a marxizáló, a kommunisztikus korszakában Isten nem filozofikus, nem teologikus értelmű szó számára. A városi-falusi közbeszéd, szólásmód különböző értelmű

változataiban fordul elő, néha szinte blaszfémikus tréfálódással („Hosszú az Úristen, rövid a szalonna”). Utolsó korszakában viszont kétségbeesettségének kifejezésével együtt jelenik meg, magáramaradottságának feloldási kísérleteként, egy nem felekezeties, nem egyházi as istenkeresés, istenvágy is. Amiben talán része lehet a keresztény egzisztencializmus ekkori reprezentánsát, Jasperst hallgató, s róla tudósító barátainak is.

(4) Ami a nyelvet illeti, Petőfié meglehetősen élesen elválík elődeitől. Túlhegyeztetten azt mondhatnánk, a nyelvújítás eredményei nála simulnak végleg, organikusan belé a művelt falusi és városi beszéd- és írott nyelv immár egybeszervült szövetébe. Még Kölcseynél, de még Vörösmartynál is jól érzékelhetőek amaz összetevők különbségei, amelyeket csak költői nyelvtehetségük és stílusalkotó képességük tart, forraszt náluk hibátlanul egybe. Petőfinél viszont egész természetességgel köznyelvet érzékel az olvasó a versszöveg mögött. Ez poétizálódott költőivé, ez stilizálódott egyedi irányzatává. Van benne folklórelem is, nyelvjáráshangzat is, etnikai karakterisztikum is, archaikus játék is. De mindezt csak a kutató, a vizsgálódó szem fedezi föl.

A spontánul olvasó, a természetes napi nyelv nem művésziessé tételét érzékeli, hanem magában a köznyelvben rejlő és azt kihasználó művésziséget élvezi. „Az én is így mondanám”-féle rátaláló, ráismerő heurisztika nagy varázslata tölti el olvasóját. Ami Kölcseynél még nagyrészt csak a dal műfajára szorítkozott, s némileg a „népdal tónja” utánérzésének, emelt másolásának látszott, s ami Vörösmartyéknál lírában is, epikában is gyakran népies díszítményként vagy éppen betétként – bár szerves díszítményként és betétként – hatott, itt mind a lírai versben, mind az elbeszélő költeményben a megszólalás alaphangja. A műfajokat jórészt örökli elődeitől Petőfi; azokat kialakította nagyrészt a romantika; a hangnem azonban már *népiesen romantikus*; azaz Vörösmartyékhöz képest immár megfordul a helyzet: itt a romantikus elem a díszítmény s a népies nyelvi-poétikai elem, közeg, adja a szöveg állagát.

(Aranynál, kivált a lírikus Aranynál viszont azt érzi az olvasó: ezt valóban csak így lehetett, ezt igazán így kellett mondani, de azt is, hogy ezt ő, a közember nem tudta volna nyelvünkben így megtalálni, beszédünkből így kiképezni.)

(5) Babits jól vette észre Petőfiben az óriás, a zseniális közembert. Csakhogy ha nem is lebecsüléssel, de nem is fölfokozóan, nem is emelően tette ezt. S ami még fontosabb, nem adott, nem kísérelt a zseni és a közember e sajátos, nem ugyan szimbiózisához, hanem egy személyben való azonosságához értelmezést.

Mit adhatott volna? Nagy változások szükségében, föltétlen sikerük biztonságában élő kor volt ez, mint minden a történelem által kikényszerített és győztesnek ígért forradalom előtti s alatti kor. Olyan tettvágy, életbizalom, jövőbiztonság és sok hozzájuk hasonló vonás, azaz egybefoglalóan: olyan *életérzés* jellemzi az ilyen korokat, amelynek jegyében e korok reprezentánsai, még ha számolnak is nehézségekkel, természetyszerűen legyőzhetőeknek látják azokat. Az egyén fölolvad az összeség győzelmi hitében, s a jövő e győzelme – esetleges saját egyéni bukása ellenére is – az ő előre megélt győzelme is. Persze, itt számba kell venni Petőfi életkorát is. A *Felhőkben* túl volt a koraiifjúság szokásos kétkedő bizonytalanságán, s a fiatalember szokásos öntudatával, magabiztosságával, önérzetével tekintett az elkövetkező időkre, eseményekre.

Ady költői nyelve első, vidéki indulása idején a Byron, a Heine, főleg azonban az Hugo és követői vonzásában alkotó Tóth Kálmán, Endrődi, főleg pedig Ábrányi retorikus versbeszéde, némi reviczky, Kiss József-es érzelmességgel s

daljelleggel is áthatva. Aki azonban olyan remekműveit, mint a *Kocsi-út az éjszakában* vagy *Az eltévedt lovas*, avagy első igazi idejéből oly jó *átlagversét*, mint aminő a *Temetés a tengeren*, olvassa, nem kíván vélt petőfi jellege tarthatatlanságára különösebb bizonyítást.

Ha Petőfi nyelve a köznyelv poétizált fajtája, úgy Adyénak ily közvetlen kapcsolata a kor köznyelvéhez sokkal kevésbé állítható. Különösen nem az, hogy ez a köznyelvközeliség volna költészetére nézve, divatos affektációval szólva, szignifikáns. A kor köznyelvének rétegei közül még leginkább A Hét, főleg pedig a századfordulás Ignótus publicisztikájának szólásmódjához van köze. Kérdés, persze, beszélte-e valaki is valaha ezt a nyelvet, amely mélyen át van itatva a szecesszió parádés és kihívó, gyakran egzotikusan és erotikusan különcködő gyakorlatával. S szóhasználat, szókapcsolat, szóösszetétel tekintetében éppúgy érzékelhető az Ignótus-féle szecessziós rokonulás, mint melléknévi-főnévi jelzős illeszkedéseiben, mint ige és névszó állítmányvonzati viszonylatában, mint alakítani szándékolt különösségeiben, sőt, mint a szórendi s mondattani önkényességben is.

Mégis túlzás volna a századfordulás, szecessziós, literalizáló elemet tekinteni elsődlegesnek. Ady zsenialitása összekapcsolta ezt a sajátsgot, sőt, alá is rendelte egy egészen egyedi archaizálásnak. Mindenekelőtt a Károli-biblia, aztán meg a kálvinista ének- és imádsághagyomány s a szászokéi gyakorlat szolgáltatta az ösztönzést és a példákat, amelyeket aztán az élő nép- és tájnyelvből vett, néha már különködően feltűnő elemek is bőven gazdagítottak.

Persze, itt is több tényező játszik közre. A szecesszió magának is egyik kedvelt eszköze volt a meglepően és hatásosan alkalmazott archaizálás; gyakran nem is a szerző saját nyelvére játszó archaizálás. Nem elsősorban a Czóbel Minka-féle régieskedő, mesterkelt nyelvi affektációkra gondolunk. Mert nálunk már a szecessziót megelőzte egy, Adyra erősen ható archaizáló irány és divat. Thaly álkuruc balladái, Endrődi kuruc dalai és társaik ennek az országos divatú és népszerűségű archaizálásnak példái és tanúi.

Mennyire Léda segítségével fordította a francia szimbolizmus ismerete felé Adyt, alapjában meghatározhatatlan. Mindenesetre megintcsak fölmerül a Biblia. Az Ószövetség, a próféták könyvei telve jelképes beszédekkel, vissza-visszatérő vizionárius szimbólumokkal.

S ha a Bibliát a kálvinisták sokkal többet forgatták, jobban ismerték, mint a katolikusok –, úgy akkor ez még inkább áll az Ószövetségre. S ha a francia szimbolisták a Váradra települt Adyt megragadták, a pesti életbe került óhatatlanul hamar kellett, hogy a Zarathustrás Nietzschével, ha talán rögtön nem is olvasással (bár a remek nyelvű Fényes Soma-féle fordítást – 1907 – korán kézbevehette), hanem legalább eszmecserékben találkozzék. S így találkozzék a Nietzsche által is s a szecesszió által is annyira kedvelt keleti mítoszokkal s azok képeivel, utalásaival, szimbólumaival.

(6) S itt van éppen a nehezen áthidalható alapkülönbség Petőfihez viszonyítva. Mert miért lett érzékeny a szimbolistákra, a mítoszokra, a víziókra, miért vált szükségessé számára a szimbolikus kifejezés mód, a mítoszokéval rokon vizionárius látásmód? Petőfi is, mint Ady, válságkorban élt. Petőfi azonban oly korban, melyben az európai természet- és műszaki tudomány addig nem látott eredményeinek tudatában, a művelődés és publicisztika eszmeterjesztésében a társadalmi egyenlőségben megtestesülő megváltás is könnyen végbevihetőnek tűnt. Franciaországban például Comte, Németországban például Marx hirdeti, hogy

immár megvan a biztos út: a megváltó természet- és műszaki tudományok pozitív kora ez az egyiknél, a talpára állított történetfilozófiáé, azaz a százszázalékosan hitt társadalmi jövő szociokommunista útja a másiknál. Egész Európa telve ilyen és hasonló tanokkal s tanok hívőivel.

Ady korában is vannak bőven hívői az ily világmegváltó eszméknek. De az új „nagy” tudomány, a lélektan, főleg annak az empirikusan-biológikusan gondolkodó Wundt utáni, titokzatossággal, vagy éppen irracionalitásokkal teli szakasza éppúgy nem oly egyértelműen ígéri ezt, mint a kontinensen átsöprő filozófiai eszmék sem. Ha Nietzsche erőnek erejével, a *credo quia absurdum* jellegével is akart hinni a felsőbbrendű ember megteremthetőségében (vagy, mint Király István mondaná, a mégis-erkölcsben), – ott volt mellette Vaihinger *Als ob* filozófiája is, gyors egymásutánban nyolc kiadásban, s szinte minden nagyobb európai nyelvre lefordítva, amely minden *mégis-bizonykodás* ellenére az összes emberi dolgok *mintha-jellegét, mintha-lényegét*, bizonytalanságban való létezésének ényyszerűségét hirdette. (S gondolni arra is érdemes, hogy a természettudományos bizonyosság fölényes öntudatának egyik első nagy apasztója, Max Plank már túl van kezdő művein.)

Ady bizonyosan hitt a Huszadik Század főleg Spencer és Marx bővületében élő gárdája által hirdetett társadalmi forradalomban, de (jó verseinek Illyés által minimálisra redukáltsága ellenére) mégiscsak igazán nagy költő volt ahhoz, hogy egy társadalmi forradalom által ebben a légkörben, ebben a belső rejtelmességben feleletet véljen nyerni az ember – jobb híján mondjuk így – ekkor újra élesen felvetődő transzcendens, metafizikai, ontológiai, antropológiai kérdéseire, mint afféle Komját Aladár vagy Madarász Emil. Egyszóval: egészen más világszemléletű háttér, egészen más költői létszemlélet van itt jelen, mint Petőfinél. Nem jobb, nem rosszabb, egyszerűen más, főleg pedig nem folytatása annak.

József Attilával kapcsolatban még könnyebbnek vélem a helyzetet. Kezdő korában talán Juhász Gyulához állt legközelebb. Vagy tán mondhatnám úgy is – remélem, nem sérelem –, a Nyugat nem Adyban, nem Babitsban, nem Kosztolányiban megtestesülő jó átlagához.

Szocialista kori versei álltak az elmúlt negyven év „hivatalosságának” közép-pontjában. Ez esztendőök kezdő szakaszán még arra is történt kísérlet, hogy kései verseit csupán betegsége szimptomatikus megjelenüléseinek fogják föl, így is kezeljék, így is értékeljék őket.

Ami marxista korának verseit illeti, egy igen nagy tehetség többnyire remekül, hitelesen megformált, néha forszírozott ideologikussággal asszociáló, néha túlságosan is szcenírozott s deskriptív jellegű, az expresszionizmus emlékét is magán viselő teremtményei ezek. De sem alkotásmódbéli, sem mögötte s forrásaként létszemléleti újdonsága igazában aligha jelent poétikai értelemben vett nagy irányzati fordulatot. Ez a tárgyias, ez a sachlich nyelv, ha tetszik, ez a neue Sachlichkeit a külső s belső világ megjelenítésében Illyésnél is jelen van, csak a poétizáltságnak – ha szabad így mondani – alacsonyabb, kevésbé líraivá emelt fokán, az eszmei, sőt, a filozófikus, illetőleg az ideologikus áthatottság kisebb bensőségű, kevesebb elvontságú, gyengébb személyes érzelmiségű és egyedi versbeszédű megjelenülésében. Mint Petőfinél is, nála is kora műveltjeinek, mégpedig filozófiában, pszichológiában járatosainak nyelve fokozódik, emelkedik, mesterien poétizált versbeszédé. A kései, a húszas s harmincas évek Babitsa is közelít ehhez. A deskriptív elem, a szcenikus szerkezet Illyésnél azonban szokásrendien direktebb, közvetlenebbül leíró, Babitsnál művelődés- és költészet-

történeti elemmel, utalással, rájátszással telítettebb; a mondat szerkezetek Babitsnál jobban illeszkednek a magyar költői beszéd hagyományaihoz, Illyésnél zörgőbbek, mindennapibbak, József Attilánál viszont versszerűbbek, mint ahogy a scenika is képszerűbb, gyakran majdnem a jelképesességig, sőt, egészen a vizionáriusságig.

Úgy vélem, részint a *Kláriskokban* és a *Medáliákban* meg a *Medvetáncban*, részint a *Reménytelenül* típusú versekben van igazi újsága. Egy újfajta erős versszerűség, ritmus- és hangzatgazdagság, nyelvi tömörödés meg grammatikai alapformákra, lényegi elemekre való egyszerűsödés tapasztalható, gyakran szinte már az egyszerű dalformákat közelítve. Ezzel együtt látványi, képi, scenikai tekintetben még szürreálisabbá válva, mégpedig gyakran nem sajátosan nemzeti, hanem egyetemes értelmű folklorizáltsággal áthatottan szürreálisabbá. A majdani Weöressel, illetőleg Pilinszkyvel van előhangzatos viszonyban.

Utolsó, az *Eszmélet* születése körüli korszakában – számomra mind öt magát, mind a hazai költészet alakulását illetően legjelentősebb korszakában – versszerűsége megmarad, dalszerűségéből, főleg játékosan folklorizáló dalszerűségéből meg vagabundoskodó, aretinós, villonos dalszerűségéből, hetykés modorából súlyosabb hanghordozásúvá, erősebb, határozottabb gondolati-értelmi tagoltságúvá, szó- és szólamkincsében egyneműbbé és fogalmibbá, sorosztásában, versszakolásában, mint Arany, a beszéd légzésütemét követővé, biztos fölütésűvé és jól összefogó zárlatúvá lesz. Mindebben kimutathatóan is, a kései Kosztolányi, mondhatnánk, végrendelkező-végösszegző verseivel tart némi rokonságot.

Ezek a versek éppúgy, mint némely Ady-korszakéi, válság szülöttei. Csakhogy ez a válság – bár, persze, összefüggésben van a társadalom válságával – sokkal inkább egy kivételes érzékenységre szellemi és roppant sérülékenységre lelki személyiség válsága. Egyszerre érzelmi és gondolati, egyszerre biologikusan is, az értelmet illetően is egy egyénnek az egész korszakra is jellemző egzisztenciális személyiségválsága. A megoldáskísérlet sem Petőfihez vagy Adyhoz, hanem sokkal inkább Kosztolányihoz közelít.

„Úgy felelnek, hogy nem felelnek” – így jelzi helyzetét s a helyzet velejét, állapotát és az állapot lényegét az egyik, „Úgy szeretnek, hogy nem szeretnek” – így fejezi ki a másik, „Bírjuk mi is, ha ők kibírják” – végkövetkeztet az egyik, „Talán eltűnök hirtelen, mint erdőben a vadnyom”; „S a fű kinő utánad” –, így zár a másik.

Béla G. Németh

PETŐFI – ADY – ATTILA JÓZSEF?

Der vorliegende Aufsatz verneint jene Meinung der kommunistisch orientierten Ideologie der Literaturgeschichtsschreibung der vergangenen vierzig Jahre wonach die literarischen Gestaltungen in jedem Zeitalter eine sogenannte Hauptlinie hätten. Tatsächlich gehen in etlichen Perioden verschiedene Strömungen zusammen, in anderen aber herrscht eine einzige. Man bestrebt sich die Haupttendenz der nachromantischen Epoche in der vermeintlichen substantiellen Identität von Petőfi, Arany und Attila József aufzuzeigen. Die Studie hat sich vorgenommen diese Auffassung einerseits mit ideenweltlichen und lebensgefühlreichen, andererseits mit sprachgebräuchlichen und eine Art der Mitteilung in sich tragenden, schliesslich mit poetischen und stilistischen Argumenten in Abrede zu stellen. Gemeinsam ist in den Meinungen der drei Dichter, dass sie radikale sogar revolutionäre Änderungen wünschten. Ihr Menschenbild, ihre Daseinsauffassung, ihre Annahme über die Literatur sind aber nicht im Einklang.